

Çay Sektöründe Yeniden Yapılanma

Ali Rıza SAKLI / Uzman

Dünya Gazetesi -10.07.2003

Doğu Karadeniz illerimizden Rize, Artvin, Trabzon ve Giresun'da tarımı yapılan çay bitkisi, ekili olduğu bölgenin tek tarımsal geçim kaynağı durumundadır. Bu illerimizde yaşayan ve Çaykur'da kaydı bulunan 204.500 üreticinin 767 bin dekar alanda yaptığı çay tarımından, nüfus olarak yaklaşık 1 milyon kişinin geçinmekte olduğu kabul edilmektedir.

Böylesine büyük bir insan kitlesine hitap eden sektörün, rasyonel çalışır hale getirilmesi gerekirken, şu zamana kadar maalesef yapılamamıştır. Hitap edilen sosyal tabanın büyüklüğü, sektörün yeniden yapılandırılması ile doğabilecek riskleri almayı zorlaştırdığından, mevcut yapının devam ettirilmesi sosyal ve siyasi açıdan yararlı görülmüştür.

Yaş çay alımları itibariyle Çaykur'un yüzde 65, özel kesimin ise yüzde 35 paya sahip olduğu sektör, hem kamu, hem de özel sektör işletmeciliği bakımından başarılı görünmemektedir. Çay işletmeciliğinde ortaya çıkan başarısızlık, üreticiye düşük yaş çay geliri olarak yansımaktadır. Böylece sektörde mevcut durumdan memnun olan hiçbir kesim kalmamaktadır.

1984'te çayda özel sektöre izin verilmesi ile kurulan 312 fabrikadan, 1993'e kadar 144'ü kapanmıştır. Kapanan birçok fabrika ve tesisten başka, faaliyetini devam ettirenlerin çoğu da; üreticiye olan yaş çay bedeli ödemelerini zamanında yapamamakta, kuru çay kalitesini iyileştirememekte, paketleme ve pazarlama alanında başarı gösterememekte, yaş çaya karşılık kuru çay vermek suretiyle pazarlamayı üreticiye yaptırmaya çalışmaktadırlar.

Özel sektörün başarılı olamamasının temel nedeni, kuru çay borsasının kurulmamasıdır. Tam bir liberal ekonomiye sahip olmayan Çin hariç, diğer çay üreticisi ülkelerde çay borsası ve çay sektörünün tepe yönetimini yürüten bir çay kurulu (tea board) muhakkak vardır. Bu ülkelerde, yaş çay işleme fabrika ve tesisleri, ürettikleri çayı paketlemeden borsada satarlar ve paketleme-pazarlama faaliyeti yapmak durumunda kalmazlar.

Ülkemizde ise, zaten işletme sermayesi yetersizliği çeken irili ufaklı firmalar, önemli bir sermaye gerektiren paketleme ve pazarlama faaliyeti yapmak zorunda bırakılmışlardır. Bu durum, onları parasal açıdan sıkıntıya soktuğu gibi, ürettikleri çayın kalitesi üzerinde yoğunlaşmalarını da önlemiştir.

Çay borsası etrafında kalite, verimlilik, rasyonellik ve serbest piyasa ilkeleri çerçevesinde işleyen bir sistem kurulmadıkça, çaydaki özel ve kamu kesiminin sorunları azalmayacaktır.

Sektörde iyileştirme yapma adına girişilebilecek acele bir özelleştirme, sektörü bütünüyle krize sokabilecektir. Çaykur fabrikalarının ayrı ayrı satılarak, bugünkü özel sektör fabrikalarına benzer piyasa şartları ile karşı karşıya bırakılmaları, sektörü bütünüyle risk altına sokar. Üretici şu anda Çaykur'dan bedelini aldığı yüzde 65 yaş çayı için çay ziraatına devam etmektedir. Yoksa iki yıla varan vadelerde ödeme yapan, yahut yaş çaya karşılık kuru çay veren özel sektör davranışı, sektörün bütününe hakim olursa, üretici çay üretmek yerine göç etmeyi tercih edebilecektir.

Çaykur fabrikalarının rasyonel olarak çalışması için en önemli seçenek üreticiye devredilmeleridir. Bu yaklaşım, üreticinin kuru çay üretiminden pay almasını sağlayacağı gibi, diğer çay üreticisi ülkelerde var olan çaylık arazi ile işletme sahipliğinin birleşmesi yaklaşımına da uygundur. Üreticinin işletme sahibi olduğu, Kenya'daki 45 fabrikaya sahip KTDA modelini ve diğer örnekleri inceleyerek, rasyonel olarak çalışacak bir model oluşturmak mümkündür.

Kurulduğundan beri 33 yıldır devlet desteğine ihtiyaç duymadan yaş çay bedeli ödeyen ve üreticiyi memnun eden KTDA (Kenya Tea Development Authority-Kenya Çay Geliştirme İdaresi), satın aldığı yaş çaya karşılık bir ay içinde bir avans ödemesi, yıl sonunda da her bir fabrikanın kârlılık durumuna göre nihai bir yaş çay bedeli ödemesi yapmaktadır. Bu şekilde, fabrikanın kuru çay kazancı da üreticiye katkı sağlamaktadır. Ayrıca, üreticinin daha yüksek gelir elde edebilmesi için, yüksek fiyat getirecek kuru çay üretimine müsait yaş çay toplaması gerekmekte ve üreticiyi de yüksek kaliteye yönlendirmektedir.

Sri Lanka ve Hindistan'da, üreticiye ödenecek yaş çay fiyatı, borsada oluşan kuru çay fiyatının belli bir oranı olarak (Sri Lanka'da yüzde 68, Hindistan'da yüzde 65) tespit edilmektedir. Böylece yaş çay sattığı fabrikanın borsadaki kuru çayının yüksek fiyat bulması ve kendisine bundan yüksek bir gelir dönüşünün sağlanması için üretici de yüksek kaliteli kuru çay üretimi sağlayacak kaliteli yaş çay teslim etmek durumundadır.

Görüldüğü üzere, Sri Lanka, Hindistan ve Kenya gibi önemli çay üreticisi ülkelerde, çay sektörü rasyonel mekanizmalara sahip olduğu gibi, kuru çayın kalitesini sürekli destekleyen fiyat mekanizmaları da oluşmuştur.

Ülkemizde ise, ne çay işletmeciliğinde kaliteyi ve verimliliği sağlayan sistemler kurulabilmiştir, ne de üretici ile çay sanayii sağlıklı bir menfaat birliği çerçevesinde entegre edilebilmiştir. Dış ülkelerdeki yapılardan da istifade edilerek, çay sektörünü içinde bulunduğu durumdan kurtaracak yeni modeller ve sistemler oluşturulmalıdır.